

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Ярослав ЯРІІІ

ЛИЦАР
З КУЛЬЧИЦЬ

 FOLIO

Історія України в романах

Ярослав Яріш

Лицар з Кульчиць

«Фолио»

2016

ББК 84(4УКР)6

Яріш Я. І.

Лицар з Кульчиць / Я. І. Яріш — «Фолио», 2016 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-5144-8

Ім'я Юрія Кульчицького овіяне загадками, двозначностями і навіть легендами. Яким же насправді був рятівник Відня? З якого роду-племені походив той, хто врятував велику європейську столицю від турецької навали?..Іще молодим, через конфлікт із польським шляхтичем, Юрій змушений тікати з рідних Кульчиць на Запорозьку Січ, де зустрічається з козацьким отаманом-характерником Іваном Сірком і виконує його доручення. Розвідник, воїн, контрабандист, шпигун, але понад усе – запорозький козак. Ось таким постає перед читачами Юрій Кульчицький, який врятував Відень від турків і першим у тих краях почав варити каву, в новому гостросюжетному романі молодого письменника Ярослава Яріша, автора книжок «Сповідь з того світу» та «Судний день», що вийшли друком у видавництві «Фоліо».

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-5144-8

© Яріш Я. І., 2016

© Фолио, 2016

Содержание

Пролог	6
Розділ I. Відень, 1683 рік	10
Розділ II. Серпень 1683 року	14
Розділ III. Серпень 1683 року	20
Село Кульчиці, Галичина, Україна. Рік 1658-й	22
Розділ IV	24
Розділ V	29
Розділ VI	35
Конец ознакомительного фрагмента.	36

Ярослав Яріш

Лицар з Кульчиць

© Я. І. Яріш, 2016

© Л. П. Вировець, художнє оформлення, 2016

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2006

* * *

Пролог

Данило, князь Галицький, молився. Він стояв навколішки в церкві перед образом святого Василя. Був простоволосий, в одязі рядового дружинника. Читав молитви щиро, ревно, як це вміють робити тільки люди сильної волі. Разом із ним молилися ченці. Князь звертався до Бога, дякуючи за перемогу над ворогами землі Руської. У церкві було тихо, тільки чулося шипіння воску на запалених свічках. Така дружня і щира молитва в цьому куточку завжди додавала князеві душевної легкості та сили. Тут Бог зважав на його молитви.

Данило дуже полюбив цей край. Тут добра земля – масна, родюча, тут шовковисті трави, тут синє небо із жайворонками та дивовижно гарна пісня дівчат. А ще поряд повноводий Дністер, який годує людей рибою та захищає від ворога. Навколо – густі бори, ліси, діброви, так що й світа білого за ними не видно. Краса, тиша, благодать Господня.

Після звершень державних та трудів ратних Данило завше приїжджав сюди, до свого селища, аби відпочити та помолитися у монастирі Святого Василя. У розмові з ігуменом завжди міг знайти розраду і пораду. От і тепер приїхав сюди із доброю звісткою.

– Істинно, велику перемогу дав Господь тобі, княже, та дружині нашій над мадярами, – сказав отець ігумен до князя, коли вони вийшли із церкви і попрямували до валів.

– Славлю Господа, – відповів Данило. – Ніби Дух Святий зійшов на наших воїв. Особливо комонники мужньо билися, сильно трошили лави ворожі – вони нам ту перемогу принесли.

Отець ігумен поглянув на небо: там повільно пливли хмари, збиваючись до купи, аби під вечір впасти на землю життєдайним дощем.

– То допомогли святі мученики Флор і Лавр.

Князь поглянув на ігумена, щиро зізнався:

– Не чув про таких.

– Вони були рідні брати, майстри-каменотеси. Ці святі угодники колись прийняли мученицьку смерть за віру Христову. Зараз святі Флор і Лавр є покровителями коней: без їхньої допомоги тут не обійшлося.

Данило задумався. Монастир стояв у лісовому урочищі, навколо нього розташувалося княже городище, обнесене високим валом. Данило став на височині й дивився на широкий розлив Дністра. Тоді повернув голову у другий бік, ковзнув поглядом по єдиній дорозі, що вела з городища на захід: там розросталося нове селище.

– Чого люди йдуть із городища і селяться там? – запитав князь настоятеля монастиря.

– Там б'ють джерела, там вода, княже. Люди до води тягнуться.

Князь мить подумав, а потім сказав:

– Тоді нехай і моє городище там буде, піду до людей. І церкву нашу туди перенесемо, бо де живуть люди, там і дім Божий має стояти. Уречу цю церкву мученикам Флору та Лавру...

Сталося, як сказав князь. Так із прадавнього поселення, із княжого улюбленого селища зародилося село Кульчиці, і постала у ньому церква, уречена братам-каменотесам. Уже син Данила Галицького Лев подарував село лицарям із роду Драго-Сасів, за їхні величезні заслуги, за хоробрість. Із цього славного кореня і пішли роди Кульчицьких...

Видиво у Юрковій голові розсіялося: Данило Галицький посміхнувся малому на прощання і зник. Із лісової обителі хлопець знову повернувся до рідної хати: навпроти нього сидів тато і рівним голосом розповідав бувальщину. Батьківська хата була великою і світлою. Багато образів і рушників. Батько завжди сидів у голові стола і навчав своїх синів. Змалечку навчав.

– От з якого кореня, синку, пішов наш рід. І то не просто легенда: князі та королі своєю високою рукою надавали нам права і привілеї на цю землю. І все це не просто так – усе кров'ю

нашою викуплено. Не десяток і не одна сотня наших родаків наклали своїми головами за Батьківщину. Нас усюди знають, бо ми – Кульчицькі!

Малий Юрко із великою увагою слухав розповіді свого батька. Старший Кульчицький узяв у руки виточену дерев'яну колбу, ззовні схожу на качалку, якою жінки розкачують тісто, тільки вдвічі більшу і без ручок.

– Чи знаєш ти, синку, що це?

– Макогін.

Батько спохмурнів, але цього разу не збештав за необережне слово і вуха не надер. Пояснив терпляче:

– Наші заздрісники називають нас «макогонами» через наші права шляхетські. І права ці – тут.

Батько вийняв грубий корок, прироблений зверху. Деревина всередині колби була видовбана, натомість там були встромлені сувої паперу, скріплені різними печатками і замотані у шовк.

– Ось це наші права і привілеї. Це наша честь. А свою честь, синку, шляхтич шанує більше, ніж власне життя.

Батько обережно склав усе на місце і сховав у скрині. Зачинив віко.

– Тату, а розкажіть ще раз про нашого діда! – попросив малий Юрко.

– Але ж я вже розказував...

– Ще хочу послухати...

Батько посміхнувся, узяв малого на коліна, закрутив вуса і почав свою розповідь:

– Настали тривожні часи, коли татарські орди плюндрували наш край, а людей гнали у полон. Ординці завжди нападали раптово, коли їх ніхто не чекав. Люди розбігалися, ховаючись у лісах та болотах біля Дністра. Та найбільше кульчичани збігалися до своєї церкви, аби за її валами сховатися від хижих степовиків.

Такий напад стався і цього літнього дня. Забили тривожно дзвони на церкві мучеників Флора і Лавра, попереджуючи околицю про небезпеку. Тільки люди зачинили за собою браму – тут же до валів церкви прискакали вершники на низьких степових конях, із луками та кривими шаблями. Вони запалили село, пограбували хати господарів. Тепер ординці обложили церкву, щоб узяти її штурмом та нахапати собі хоробрих кульчичан у ясир.

Шляхта готувалася до відсічі.

– А шо, пани-брати, чи готові показати бусурманам зуби?! – гукнув до оборонців отаман.

– Готові, отамане! – дружно відповіла кульчицька шляхта.

– І не тільки зуби, а ще й шаблі покажемо, – докинув котрийсь дотепник.

Тут малий Юрко засміявся, батько ж продовжив свою розповідь:

– Добре. Та найперше треба вивести звідси жінок, дітей та Святі Дари з церкви, щоб їх не осквернили агаряни. Ану, баби, гайда по єдній до липи. І ви, панотче, ідіть. Візьміть дарохранительницю. Не забудьте нічого: ні Євангеліє, ні хреста, ні антимінса. Та ви й самі знаєте, – роздавав далі команди отаман...

Під старою липою був підземний хід. Саме тим ходом і мали зараз рятуватися жінки та діти, а чоловіки повинні прикрити їхній відступ.

Отаман витяг шаблю. Поруч були шляхтичі Ручка та Сметанка. Вони чекали на появу ворога, аби кинути йому на голову важке каміння. Ще далі на валу розмістилися Цмайло, Жигайло, Густ, Дашинич: виймали стріли із сагайдаків і клали на тятиви луків. Далі, біля воріт,

пильнували зі списками в руках Вачинич, Гут, Колодчак, Мількович, Штокайло й Хапко. Самі ворота були густо підперті довгим кіллям.

– Алла! Алла! – хижо закричали татари й кинулися до валів. Вони перелізли дружно рів, приставили драбини та полізли на вал. Інші підбігли до брами і заходилися бити у неї важким стовбуром. У татар зразу ж таки полетіли стріли та каміння – перші трупи степовиків упали на землю. Татари й собі почали стріляти з луків.

Тулюк, Шумило та Васькович підіймали важкі дерев'яні колоди й кидали з валу просто нападникам на голови – і ті летіли із драбин у рів. Костик та Губ'як, а за ними Вовчко з Поливкою взялися за рогачі і почали скидати драбини геть.

Татари лізли вперто, незважаючи на трупи та поранених. Кілька з них таки видерлися на вал і намагалися перелізти палісад. Їх зустріли захисники шаблями, сокирами та келепами: били немилосердно та скидали назад у рів. Отаман бачив, як з другого боку орудували Бойко, Клімович, Смуж, Чіп, а правіше – Кіт, Бучак та Гречинич. Ще далі бився Попіль. Молотив ворога великою булавою, наче казковий Котигорошко.

Багатьох у тій атаці втратили нападники вбитими, а ще більше було поранених. Оборонці також не дорахувалися кількох своїх. Отаман оглянувся – жінки й діти вже встигли втекти підземним ходом, забираючи із собою церковні ікони та коругви. Останнім ішов панотець.

– Богу дякувати, – мовив сам до себе шляхтич і перехрестився.

Татари відійшли, щоби перепочити. А ще помолитися, бо саме настав час намазу.

– Це наша можливість: треба рятуватися, – сказав отаман. – Нової атаки не витримаємо: бусурмани рознесуть браму.

– А як же церква?

– Відбудуємо. Та коли тут загинемо, то не буде кому. Господи, прости.

Так швидко порадилися шляхтичі й пішли до підземного ходу.

Коли татари рознесли колодою браму і вдерлися досередини – не було вже нікого. Вони дивилися навкруги, не можучи нічого зрозуміти.

– Ці гяури із шайтаном знаються! – гаркнув татарський мурза.

– Вони обдурили нас! – крикнув котрийсь із беїв.

– Де наш ясир? Не могли ж вони полетіти, як птахи, чи, як миші, поховатися в землю!

– Втекли підземним ходом. Вони вже далеко, – сказав один старий татарин.

– Цю церкву треба спалити, аби уруси не могли більше тут сховатися, коли ми прийдемо наступного разу, – мурза підвів голову, розглядаючи церковну баню. – Схоже, хрест там посрібнений, а то й позолочений. Мустафо, ану вилізь, скинь той хрест додолу.

Один із татар закинув аркан і поліз на купол. Видершись на самий верх, він почав розхитувати хрест, аби завалити його.

Тим часом за цим дійством спостерігав один із кульчицьких господарів – це був старий Шелестович, твій, синку, пра-пра-якийсь там дід. Він ледве встиг заховатися від татар на горищі своєї хати, коли ті раптово налетіли. На щастя, вітер поніс пожежу в інший бік – і хата нашого діда не згоріла. Шляхтич припинив там і тільки тепер наважився виглянути.

– Господи, Боже мій! Та що ж то робиться?! Ніхто ще такого не бачив, щоби гирявий бусурман валив хрест на нашій церкві! Господи Боже, скарай їх своєю десницею!

Дідо трохи розсунув снопи соломи на своїй стрісі, намацав лук, стрілу. Легко прицілився і вистрелив. Вітер підхопив стрілу й поніс просто до купола церкви.

Зазвичай із сотні таких далеких пострілів влучає один. Стріла просвистіла в повітрі і просто влучила татарині у горло. Той захарчав, змахнув руками, як птах, і полетів униз.

Бусурмани охнули й відскочили. Мурза вихопив шаблю, своїми примруженими очима став оглядатися, звідки стріляли, однак нічого не міг побачити.

– Сам шайтан випустив ту стрілу! – гукнув один із ординців, його підтримали інші.

– Шайтан помагає урусам!
– Невірні собаки знову обдурили нас. Спалити їхню церкву!
– Стійте! – стримав ординців мурза. – Їхній Бог карає нас, то краще лишіть цю церкву у спокої. Їдьмо звідси.

Татарський чамбул залишив церкву і зупинився на майдані.

– Біда, повелителю, вода велика суне на нас! – раптом з одного кінця села до мурзи примчали татари.

– З іншого боку також усе затопило! – прибігли другі.

– Вода всюди, нема виходу! – гукали у розпачі треті, розмахуючи руками.

Мурза уважно оглянувся навколо. Дністер любив виливати у таку пору, після дощів. Він разом з потоком, який ішов південніше, та лісовими струмками перекрили татарам дорогу до відступу. Жовта вода широко розливалася долинами і взяла Кульчиці в щільне кільце. Татари не мали виходу.

– Ще воїни мого діда називали це село «Куль-чач-ке». Їх також отак покарала ця земля і ця вода. Моліть Аллаха, воїни мої, аби допоміг нам звідси вибратися живими!

Батько закінчив свою розповідь. Малий Юрко аж розцвів: батькові історії про козаків, Січ, Дике Поле й ординців надзвичайно були йому до вподоби. Зіскочивши з лави, він поцілував тата у руку, дякуючи за науку, а тоді заткнув за пояс дерев'яну шаблю і побіг гратися надвір...

Розділ І. Відень, 1683 рік

Двері відчинилися тихо – і він зайшов до кімнати. Марії не було. Юрій зняв із голови свій каптур і повішав його на гвіздку, прибитому до грегара. Сів за стіл і підпер голову руками. Навіть трохи зрадів, що зараз немає Марії: хотілося побути на самоті, переварити в собі усе, що сталося.

Сьогодні він ще раз ходив у ратушу, і йому знову дали відмову. Це вже втретє. У шляхтича почали опускатися руки: жар-птиця поволі віддалялася від нього, а він уже не міг за нею бігти, не міг підстрибнути так високо, аби впіймати.

Що ж сталося із бравим шляхтичем? Він був уже не той, що колись, ніби сили раптом полишили його. Невже у його сорок три старість почала підкрадатися? Ні, справа не в тому. Юрій Кульчицький-Шелестович іще чується при силі та при добрім здоров'ї. У всьому винна чужина-чужениця. Вона, ніби хитра мачуха, заохочує тебе до праці, до звершень, радіє із твоїх успіхів. Коли ж ти схибиш, не зможеш тягти свою лямку, вона тут же відвернеться від тебе. Це не мати, що захистить, пожаліє. Зла мачуха лише буде лаяти й сміятися, як сьогодні лаяли й сміялися в ратуші. Корч би їх злавав: його навіть не допустили до бургомістра! Натякнули, що в себе вдома ти шляхтич, ти людина, а тут, у Відні, ти – ніхто. Через їхню чергову відмову журба чорною гадюкою закрутилася біля серця Юрія, навіть яскраві весняні барви враз зблякли.

Удома, в рідних Кульчицях, не був уже з тисячу літ. Тільки мама сниться. А ще недавно батько прийшов уві сні: немов розповідає йому, малому, історію про їхнього пра-пра-якогось там діда, що застрелив степовика на куполі церкви. Дивно...

За роки свого бурлакування Юрій Кульчицький об'їздив чи не всю величезну Османську імперію, а також пів-Європи. Ким він тільки не був: і купцем, і перекладачем, і кур'єром, і моряком, і солдатом, та ще бозна-ким. Багато натерпівся, різного надивився. Може, досить, може, час уже повертатися додому?

Юрій намагався пригадати собі рідну домівку, село, церкву, але з кожним роком на чужині йому вдавалося це дедалі важче й важче. Чужениця засмоктала його до себе.

Кульчицький крутнув головою, аби відігнати від себе важкі думи, однак вони все лізли й лізли, ніби тяжкі снігові хмари.

– Усе лишу, а до хати мушу навідатися. Візьму Марію-Уршулю і махну, – вголос пообіцяв сам собі.

Ніби почувши, що чоловік думає про неї, Марія зайшла у кімнату.

– Ти вже вдома, милий мій?

– Вдома, – сухо відповів Юрій.

Вірна дружина відразу зрозуміла, що його вкотре спіткала невдача у ратуші, тому не розпитувала більше нічого. Юрій був голодний: пішов з хати іще з самого ранку, а надворі була вже обідня пора. Доки він сидів отак за столом і думав свою тяжку думу, Марія зготувала йому стиранку – улюблену українську страву, яку у Кульчицях готували по святах: подала її з молоком та свіжоспеченим хлібом.

Юрій мовчки поїв, і йому трохи відлягло від серця. Запах парного молока раптом нагадав дитинство, рідну хату, маму.

– Маріє, а давай поїдемо до Кульчиць, – раптом сказав Юрій.

Рід її також походив із Кульчиць, та зла доля і її закинула на чужину. Тут, у Відні, вони й знайшли одне одного.

– Ти ж знаєш, милий мій, я завше хотіла поїхати на Україну. Але чи час зараз? – Жінка приклала руку до свого живота, який поволі почав виглядати з-під фартушка.

– Твоя правда, нам треба думати про дитину, – погодився Юрій. – І та кав'ярня мені з голови не йде. Не могу заспокоїтися, доки не доможуся свого.

– А ти не поспішай, хороший мій. Вода камінь точить. Та й до бургомистра самому не достукатися: хтось мусить провести, замовити за тебе слово. От побачиш, у тебе все скоро вийде, матимеш свою кав'ярню.

Юрій підвівся, поцілував жінку в руку, тоді в солодкі уста, пригорнув до себе.

– Досить, досить тобі, Юрку, пестоців... Заходив пан Амбросій, шукав тебе, він може повернутися.

Настрій у Юрія відразу поліпшився – увесь світ уже не був таким чорним. Ось що значить мати справді вірну, люблячу жінку, яка розуміє тебе з півслова. Він ще раз обійняв дружину, поцілував.

Капітан Амбросій Франк був його давнім другом. Він навіть віддав окрему кімнату із кухнею у своєму домі для родини Кульчицьких, де вони й замешкали. Капітан був великим шанувальником кави, яку варив Кульчицький, і всіляко допомагав йому у відкритті першої у Відні кав'ярні. Саме із цим питанням Юрій носиться останнім часом та оббиває пороги усіх можливих міських урядів. Там з нього тільки сміються: вони ще не зрозуміли, що то є за напій – кава!

Тактика у пана Амбросія була дуже простою: він запрошував до себе своїх друзів, знайомих, а тоді кликав пана Юрія, аби той почаствував їх кавою. Отак помаленьку, але впевнено, кава здобувала у Відні своїх прихильників, бо серед друзів капітана були люди впливові, які могли б закинути за пана Кульчицького слівце у ратуші.

Юрій здогадався, що зараз йому доведеться у капітана готувати каву для ще одного його товариша, тому заходився збирати своє начиння.

– Попий хоч на дорогу! – гукнула йому Марія.

– Нема часу, – відповів він, а тоді затягся носом, вловлюючи тонкий аромат. Марія підійшла до нього зі своєю філіжанкою. Жінка ніколи не пила каву гірку та чорну. Вона додавала собі до неї вершки та цукор.

– Так набагато смачніше, – відповіла вона на його німе запитання.

Він був із нею згідний: смак справді набагато приємніший, однак суть кави була в іншому – вона повинна додавати бадьорості, сили, відганяти сон.

– Справжні козаки п'ють тільки чорну каву, – підморгнув Юрій дружині і вийшов з кімнати.

Капітан мешкав у тому самому будинку, тільки вхід був з іншого боку. Жили вони у Леопольдштадті – передмісті Відня, заселеного переважно євреями та вихідцями з Балкан. Мешкало тут і чимало австріяків, як-от пан Амбросій. Ця ділянка була поза мурами міста, і від Відня її відділяв Донаоканал – один із рукавів Дунаю. Так і виходило, що Леопольдштадт лежить ніби на острові, поміж самим Дунаєм та його рукавом.

У світлиці Юрія зустріли схвальними вигуками.

– А от і наш кавовий майстер, – сказав гер Франк. – А ми вже зачекалися.

– Гер капітан так багато розказував про пана, що нам аж цікаво скуштувати того славного напою, – докинув один з гостей.

Усього в світлиці було четверо чоловіків без самого Юрія. Це був капітан, двоє його гостей, яких Юрій ще не знав, та давній товариш – Юрко Михайлович – серб.

– З радістю приготую для вас каву, аби ви могли збадьоритися й відчутти цей неповторний смак, вдихнути аромат, – відповів Юрій і пішов до кухні.

– Дозволь, гер Кульчицький, піти з тобою та подивитися, як ти чаклуєш над тим напоєм, – зголосився один з гостей.

– Прошу, – погодився Юрій.

У грубі вже горіли дрова, тож Кульчицький просто порозсовував їх по кутах гачком – кава має варитися на малому вогні. Далі він поставив на блят залізний таз із піском усередині, чекав, доки пісок нагріється. За цей час помив руки, засипав дрібно розмелені кавові зерна у

турку (він так називав посудину, в якій варив каву), залив холодною кип'яченою водою. Тут було рівно на дві філіжанки – для гостей пана капітана.

Пан Юрій пересовував турку з місця на місце по піску, доки кава поволі не зварилася. Гості із зачудуванням дивилися на всі ті чаклування. Тільки кава підходила до кипіння, почала підійматися своєю піною, як Юрій хвацько підхопив її і розлив у дві філіжанки. Божественний аромат тут же розлігся кімнатою, почав лоскотати ніздрі присутнім.

– О, God, який запах. Готуйте, пане Юрію, і мені чимшвидше філіжаночку, бо не витримаю – помру, – почав благати гер капітан.

Гості сіли просто тут, на кухні, за стіл. Вони із пересторогою спочатку вдихали аромат, вдивлялися, спробували пригубити, однак напій був дуже гарячий.

– Не бійтеся, мої друзі, – закликав Франк. – Сміливіше. Скуштуйте – і ви зараз же відчуєте, як по тілу вашому розіллється приємний потік, так ніби скуштували божественного нектару.

Гості зробили по кілька ковтків, увесь цей час Амбросій дивився на них, чекаючи їхнього «вердикту». Пан Юрій тим часом обернувся до кухоньки, готуючи нові порції.

– Дас іст гуд! – почав махати головою один з гостей, вони з капітаном посміхнулися один одному. Тоді увагу перевели на другого.

– А мені не дуже. Аромат – хороший, а от смак – ні до чого, гіркий дуже, – мовив другий гість.

– Смак можна пом'якшити, додавши цукру й молока. Моя дружина завжди так снідає, зробивши собі горня кави з цукром та молоком та взявши печиво чи рогаики, – сказав від плити Юрій. – Попивши зранку кави, будеш бадьорим цілий день. А ще таким гарячим напоєм можна зігрітися холодними осінніми чи зимовими вечорами.

Гість іще раз надпив, скривився:

– Як на мене, то є два види напоїв: одні – щоби втамувати спрагу, інші – щоби поліпшити собі настрій. Як на мене – то краще пиво чи вино.

Амбросій тут же заперечив:

– А ти, друже, не порівнюй. Це різні речі.

Він іще довго переконував свого товариша, вони говорили й пили каву. Нарешті, гість, якому напій спочатку не сподобався, мовив:

– Справді, відчуваю, що кава мене збадьорила. А ще присмак у роті залишається дуже добрий. Я радитиму своїм друзям, аби приходили до пана Юрія на каву.

Кульчицький і Франк посміхнулися один одному, підняли свої філіжанки й стукнулися легенько ними.

– Приготування кави ми бачили, а от із чого ті пахучі зерна зроблені?

– А це вже нехай буде моєю таємницею, моїм рецептом, – посміхнувся Кульчицький.

– Ви б, панове, закинули в ратуші слівце за нашого пана Юрія. Він пооббивав уже всі пороги, та ніяк не може добитися до бургомістра, аби дав йому ліцензію на відкриття першої кав'ярні тут у нас, у Леопольдштадті. Оце було би славно! Кожен бажаючий міг би собі зайти та випити кави! – вигукнув Франк.

Гості задумалися.

– Ми б могли, та тільки є одна річ, через яку зараз не дуже зручно підходити із цим до бургомістра чи цісаря. Річ у тім, що султан турецький Мухамед IV збирає військо, аби напасти на Відень. Він хоче пів-Європи поставити на коліна. Тому не думаю, аби цісар зараз згодився на відкриття турецької кав'ярні.

Це була погана новина.

– Може, іще все минеться, – махнув рукою Франк. – Чи ж тільки один раз у нас із турками доходило до ворожнечі?

– Дав би Бог, – зітхнули гості.

Запанувала тиша. Нараз один із гостей запитав Юрія:

– Ви, гер Кульчицький, прецінь не турок? Певно, серб, як і пан Михайлович?

– Ні, я з Галичини.

Гості не второпали:

– Поляк, чи що?

– Ні, русин.

Німці й далі не розуміли:

– Невже московіт?

Пан Юрій нахмурився:

– Ще чого бракувало.

– Він козак з України, – втрутився в розмову Юрко Михайлович, який досі переважно мовчав.

– Он воно що! – відразу зрозуміли присутні.

У той час про Україну знали добре всі держави Європи. То вже пізніше настануть важкі часи, коли славне ім'я України піде в забуття і її будуть плутати із Росією чи Польщею.

– Я, жа, – закивав головою один з гостей. – Україну знають всі. І то здебільшого завдяки козакам. Вони стоять наче міцний щит, відгороджуючи Європу від мусульманського світу. Кращих воїнів проти турків не знайти. Було б дуже добре, якби козаки виступили в союзі з нами проти османів, якщо все-таки дійде до війни.

– Я щоденно молюся за Україну і прошу Господа, аби зглянувся на народ мій, захистив мою землю. Та поки що просвітку не видно: і татари з турками, і поляки, і москалі тиснуть зі всіх боків, не даючи козакам розправити крила, – сумно сказав Кульчицький.

Вони ще бесідували якийсь час, а тоді почали розходитися, залишившись із добрими враженнями від гостини.

Розділ II. Серпень 1683 року

Страхи віденців не були марними: турки таки прийшли під стіни їхньої столиці. Надії на те, що все минеться, що прийдуть союзні війська і не допустять до міста полчища Магометові, не справдилися. Цісар зі своїм двором покинув столицю, залишивши її на кількатисячне військо графа Штаргемберга. Відень тримав оборону від 14 липня вже майже цілий місяць.

Із самого початку турки взяли місто у щільне кільце, зайнявши передмістя. Леопольдштадт протримався три доби. 17 липня вночі турки таки вдерлися туди, відрізавши Відень від Дунаю.

Почалася облога. Мусульмани не змогли здобути самого міста: мури були надто високі, та й оборонці добре огризалися. Великий візир Кара-Мустафа, що очолював майже двохсоттисячне турецьке військо, вирішив перемогти віденців голодом, хворобами, безкінечним бомбардуванням.

У Відні зібралися тисячі людей зі всіх околиць, що шукали тут захисту від ворогів. Із кожним днем ситуація в місті ставала дедалі гіршою. Свої чорні, лиховісні пазурі почала запускати пошесть червінки та голод. Люди слабли й гинули; місто горіло. Поволі згасала надія на порятунок.

Незважаючи на все, Відень тримався. Граф Штаргемберг намовляв людей не здаватися, не вірити туркам. Він навіть видав прокламацію, де нагадав віденцям про подвиг їхніх прадідів. Тоді, у 1529 році, місто успішно відбилося від полчищ турецького султана Сулеймана. Граф обіцяв, що скоро прийде підмога, а сам посилав одного за одним посланців до цісаря, проте жодному з них не вдалося дійти: турки всіх ловили й нещадно карали на очах у оборонців.

У повітрі пахло страхом, пригніченням, однак іще не безнадією. Мешканці з дня на день чекали повернення цісаря разом із польським королем, однак дні минали, а підкріплення все не було.

Юрій по сорочці одягнув легку кольчугу: не захистить від кулі чи стріли, зате від неприємного порізу кинджалом чи ятаганом буде саме враз. Поверх накинув простору свитку, підперезався туго поясом. У шароварах і тій свитці був більше схожий на турка, ніж на європейця. Одягався зручно, аби в бою одяг не сковував рухів. Зі зброї узяв рушницю, два пістолі, шаблю та кривий турецький кинджал.

Саме світало. Літо цього року видалося спекотне. Кульчицький ішов до валів, вдихаючи свіже ранкове повітря. Небо було чисте й безкрає, таке лагідне, привітне, тихе. Сонце, що вставало, дивилося навколо примруженими очима. Ранкова свіжість відступала від його теплого погляду і ховалася у повноводий Дунай. Дарма було сподіватися хоч на маленьку хмаринку, що заступить сьогодні землю від палючих променів: від спеки не можна буде сховатися навіть у затінку; день справді буде жарким.

Юрій на мурі швидко відшукав очима Франка та Михайловича й пішов просто до них. Зверху кинув оком на турецький табір: кара Божа. Ніби хмара, що мала б сидіти на небі та затуляти гаряче сонце, раптом впала на землю перед міськими стінами. Всюди, куди не кинь оком на північ чи на захід, – турецькі намети. Нема їм ні початку, ні кінця-краю. І тільки зі сходу широко розливався Дунай, і то його заповнили турецькі баржі із провіантом для армії. Мухамед IV зібрав цю силу із цілої землі своєї неосяжної, кинув правовірних проти християн, аби показати свою безмежну могутність. Вів це страшне військо під зеленим прапором пророка великий візир Кара-Мустафа.

Юрко достоту не знав, яка кішка перебігла поміж німцями і турками: одні говорили, що то французи намовили султана, інші твердили, що це через поляків. У султана давня війна з Ляхистаном, а цісар і польський король – союзники, тому турки найперше вирішили вдарити

на Відень. Треті вбачали у цьому поході інтриги угорців. Чи так чи сяк, а Мухамед вирішив покласти свою велику руку на Східну Європу і не спинявся ні перед чим.

Юрій же був упевнений, що самий ласий шматок, який хоче відірвати від Ляхистану падишах, – це Україна. Або хоч частина її. Недарма минулими роками турки тричі ходили під Чигирин, але тричі козаки з московськими ратниками давали їм відсіч. Тепер султан вирішив зайти з іншого боку.

Кульчицький привітався і став на мурі поруч зі своїми товаришами. Запала мовчанка: якусь хвилю трійця друзів спостерігала за ворогом. Нарешті мовив капітан:

– Судячи із переміщення військ, турки сьогодні вдарять на нас.

На це йому ніхто не відповів, натомість запитав Кульчицький:

– Що чути про союзників?

– Збираються. Штаргемберг каже, що вони вже на підході, що король польський чекає тільки на козаків.

– Аби хоч встигнули.

Франк пішов муром, усе оглядав, перевіряв гармати. Кульчицький з Михайловичем лишилися тут разом з іншими ополченцями: це були переважно прості міщани, яких турецька загроза змусила відкласти свої справи і взятися за зброю. Їх згуртував навколо себе гер капітан, аби захистити місто, а Кульчицький з Михайловичем були одні з перших, хто підтримав його.

Трохи далі стояли рейтари із рушницями та палашами, одягнені у залізні шоломи і нагрудники, а ще далі – піхота: граф Штаргемберг кинув усі можливі сили на захист цих мурів.

У турецькому війську був поки що спокій, тож і оборонці собі балакали, сподіваючись, що сьогодні вороги на штурм так і не підуть.

– З ким доводиться разом битися. Краще б без них, бо тільки будуть під ногами крутитися, – почув раптом Кульчицький збоку і зрозумів, що це стосується його та товаришів з ополчення. Оглянувся – на нього дивився мордатий рейтар. Не відповів нічого: не час. Навіть спробував зрозуміти солдатів: був більше схожий на турка, ніж на християнина, зі своєю шаблею та шароварами. Нічого не поробиш, бій зараз усе розсудить.

Раптом по турецькому таборі пролунав голосний крик. Він повторився ще раз, потім ще.

– Видно, кухар скликає турків на снідання, – гукнув той самий рейтар, кепкуючи.

– Це муедзин. Він кличе правовірних на молитву, – заперечив йому Кульчицький. Юрія раптом роздратовало таке невігластво і безпечність рейтарів перед боєм.

– Що це? – запитав один із рестораторів-ополченців, який Кульчицького добре знав.

– Цей заклик називається «азан», чуєте: він, наче пісня, співучий. У ньому йдеться про те, що нема на світі бога, крім Аллаха, а Мухамед – його пророк. Ще він закликає, аби мусульмани зараз збиралися до молитви.

Із валів було видно, як всі у турецькому таборі повернулися обличчями на схід, до Мекки, й почали молитися.

– Клятї дикуни! – гукнув рейтар. – Дивуюся, чому ми ще досі не розігнали цю орду.

– Бо вони сильні воїни. У них – джихад. Кожен із цих людей буде битися не на життя, а на смерть, аби сьогодні ще потрапити у рай. Нам, панове, також не завадило б помолитися.

Найбільше Кульчицький боявся, що той жартівливий дух перейде від двох мордатих рейтарів до інших. Вкрай небезпечно було сьогодні недооцінити турецьку силу.

– Із твоїх слів виходить, що нам краще відразу полягати в могили чи здатися цим дикунам! – розізлився рейтар. – Он яка їх сила, а ще вони такі відважні воїни! На що нам сподіватися, як перемогти таку армію?

Юрій відчув, що зараз усі дивляться на нього. Мовив:

– Ця армія не така вже й сильна. Ми, козаки, не раз били турків – і ви знаєте про це, панове. Їхня велич – це їхня сила і слабкість одночасно. Коли турків бити не в лоб, а з флангів, з тилу, атакувати блискавично, то паніка пошириться у тому велетенському тілі і жоден полко-

водець не зможе навести у такій армії лад. А військо без ладу – це не армія, а стадо баранів. Я чув, що із союзними військами ідуть мої земляки – козаки з України. Ось побачите, як скоро турки почнуть тікати звідси! Нам головне – протриматися ще кілька днів, тиждень.

Ці слова збадьорили присутніх ополченців. Вони загукали, засміялися, дехто дружньо плескав Кульчицького по плечах.

– Як добре, що між нами є козак. Тепер ми точно не пропадемо!

Відразу після молитви турки почали обстріл. Ядра їхні зі страшним стогоном врізалися в мур, трошили його, перелітали всередину і тут страшно розривалися. Віденці відповіли пострілами зі своїх гармат. Бомбардування тривало десь годину, а тоді корпус яничарів пішов на штурм. Турки несли із собою драбини та снопи очерету, аби закидати ним фортифікаційні рови. Оборонці зустріли їх картечкою та мушкетною стрільбою. Турки густо падали, гарматні ядра робили у їхніх лавах величезні борозни, однак на місце загиблих ставали все нові й нові яничари – і та безмежна лава невпинно просувалася до валу.

Від порохового диму, вибухів усе навкруги стало у чорному тумані. Гуркіт був такий, що не було чути ні криків командирів, ні навіть власних думок. Турецькі ядра розривалися на самому мурі недалеко від Юрія, забираючи життя відважних оборонців. Ще й незносна спека душила за горло.

Коли турки підійшли до рова й швидко закидали його снопами, обстріл припинився. Яничари приставили драбини й пішли на штурм. Рушниця та пістолі Юрія нагрілися від безперервної стрільби, та Кульчицький посилав туркам порції свинцю одну за одною. Він не відчував втоми та спраги, повністю зосередившись на веденні бою. Інші ополченці дивилися на нього й собі билися сміливо та вміло.

А тим часом турки видерлися на мур – зав'язався бій. Яничари в січу йшли справді мов на свято своєї душі і вмирили так легко, що аж страх наганяли на віденців. Замість загиблих нові яничари лізли на мур, немов ворожі кулі для них – просто мухи.

Австрійці спихали яничарів із валу назад у рів, закидали їх гранатами та камінням, лили зверху окуп та смолу. Рів був уже повністю завалений турецькими трупами, а вони все лізли й лізли.

Юрій застрелив із пістоля одного турка, що закріпився на мурі. Михайлович допоміг йому – і вони удвох великим рогачем зсунули важку турецьку драбину, так що вона з гуркотом упала вниз. Тут же над головою просвистіли кулі. Товариші пригнулися, швидко стали набивати рушниці та пістолі.

– Ми так довго не витримаємо, – сапаючи сказав Михайлович. – Вони пруть і пруть, ніби заворожені.

– Терпи, козаче: їм скоро набридне, не такі вони й страшні.

Рушниці були набиті. Товариші стали на повний зріст і пальнули просто в груди черговим туркам, що показалися на мурі.

І тут пролунав вибух, аж заклало вуха й сколихнулася земля. Чорний дим, перемішаний з пилюкою, величезним стовпом повалив у небо – туркам вдалося закласти під мур міну, вони підірвали частину фортеці. Яничари зараз же поперли напролом.

– Тримайся тут, Юрку! – гукнув Кульчицький Михайловичу, а сам побіг до пролому. Він краєм ока вгледів Франка, що сам один колов шпагою яничарів на всі боки. Двоє рейтарів, що перед тим насміхалися з оборонців, були затиснені до валу і гарячково відбивалися палашами. Турки кремсали їх ятаганами, і тільки шоломи та залізні нагрудники рятували поки що життя цим двом: їм приходила остання хвилина.

Кульчицький налетів, як коршак. Ногою він ударив одного з яничарів – і той полетів на своїх друзів, збивши їх у купу.

– Слава-а-а! – дико заволав Кульчицький, кинувшись зі своєю шаблею на спантеличених турків.

– А-а-а! – слідом крикнули рейтари, а далі і всі оборонці, горлаючи, кинулися у контр-атаку.

Побачивши такий відчайдушний опір, турки спинилися, а оборонці, навпаки, стали тиснути на них, аби зайняти втрачені позиції.

Бій ішов не на життя, а на смерть. Яничари рвалися у пролом із дикими криками, закликаючи на допомогу Аллаха. Оборонці відбивалися люто, захищаючи грудьми свої родини й домівки.

Аж тут прибігла поміч: кілька підрозділів піхоти прийшли на допомогу оборонцям, а вів їх сам граф Штаргемберг. Він гукав серед бою, розмахував своєю шпагою, не боячись схопити кулю. Окрилені його появою оборонці почали битися ще сміливіше і зовсім скинули турків із муру, а тоді ще й почали бити по них із рушниць.

І раптом зламалася турецька сила. Яничари не могли сподіватися такого шаленого опору, щось ніби враз переламалося у їхній лаві, й вони почали безладно відступати. Навколо лежала незліченна кількість яничарських трупів. Дикий радісний крик почувся на мурі. Зараз же сяк-так залатали пролом, зроблений міною. Сьогодні перемога була за віденцями, хоча у тому бою вони втратили п'ятдесят чоловіків убитими, серед яких троє офіцерів.

Юрій повертався додому після бою, аби хоч кілька хвилин відпочити. Він ледве волочив ноги – цілу добу йому доводилося товктися на мурах, битися з яничарами, допомагати гармашам, підносячи їм ядра та порох. А ще Юрій латав пробоїни в мурі від турецьких ядер, тягав побитих та поранених. І так уже цілий місяць. Він недоїдав, валився від втоми, і тільки козацька завзятість додавала йому сили і вселяла надію.

Марія жила в домі одного із друзів гера Франка: Кульчицьким там виділили невеличку комірчину. Жінка була при надії – і Юрій хвилювався за неї набагато більше, ніж за самого себе.

Він тихо переступив поріг, прислухався, оглянувся, аби не розбудити дружину.

Марія не лежала на ліжку – постелила собі на підлозі.

– Мені так зручніше, – пояснила, побачивши чоловіка. Схоже, чекала на нього. – Люблю на твердому спати, а ще тут не так душно.

Юрій відчув, що насправді вона боїться турецьких ядер, хоч і не говорить про це. Її аж трусило від страху та хвилювання. Це може недобре відбитися на дитині. Юрко приліг поруч із нею, поклав їй руку на живіт. Від цього дотику вона перестала труситися, страх перейшов.

– Ну як там наш малюк, копав сьогодні?

– Ще й як. Тільки це буде не малюк, я малючка. Я дуже пострашніла на лиці – це наша доця взяла від мене мою красу.

– Ну що ти, маленька. Ти є найгарніша у світі, а у нас обов'язково народиться син, аби продовжити наш славний шляхетський рід Шелестовичів-Кульчицьких.

Він ще довго говорив до неї, доки жінка заспокоїлася остаточно, а сам Юрій відчув, що страшна втома накриває його ковром, – він засинав, притулившись до теплого жіночого тіла.

– Ти ж не їв нічого, Юрку. Так і зовсім із сил упадеш, – сказала Марія.

– Ну що ти, як же не їв. Нам сьогодні видавали на мурах пайки, – збрехав Кульчицький. Він знав, що дружина недоїдає, тримаючи сухарі для нього. Він може обійтися, а от вона... Їй треба більше, має зараз їсти за двох.

Вони тільки-тільки задрімали, як пішли нові бомбардування міста. Турки обстрілювали Відень, намагаючись розвалити його оборонний мур, або стріляли всередину, щоби побити якнайбільше віденців та спричинити пожежі. Одне з таких ядер упало зі страшним тріском на сусідній будинок. Пролунав вибух. Марія здригнулася, скрикнула. Юрій обійняв її, затуливши її голову, сам же краєм ока виглянув через віконце. Сусідній будинок пилав.

– Ставай, миленька, нам треба виходити звідси: пожежа може перекинутися.

Він допоміг дружині підвестися, вони вийшли надвір, і він провів її до льоху – це був схронок від бомбардувань для жінок і дітей. Ядра то тут, то там падали на місто, спричиняючи смерть та руйнування. Всюди чувся плач і лемент, пожежа розгорялася.

– Посидь тут.

– А ти ж куди? – Марія не хотіла відпускати його руку, міцно затиснувши у своїй долоні.

– Треба загасити пожежу, бо згорить так ціле місто. Сиди в льосі й нікуди не потикайся, – наказав Юрій, а сам побіг.

Віденці вже гасили пожежу приготованою заздалегідь водою й піском. Юрій зараз же кинувся помагати, позбігалися й інші. Пожежа лютувала страшна, однак оборонці відважно стали проти неї – і вона таки покорилося людині.

Кульчицький стояв увесь чорний від сажі, втоми та безнадії. Він дивився навкруги – люди були пригнічені, діти блискали голодними очима, висовуючи свої голівки із криївок. Крик і жіночий лемент затих, проте на його місце в душу залізла якась порожнеча зневіри.

До нього підійшов Михайлович, що також був тут.

– Давай закуримо, пане козаче. Як ви там у себе кажете: «Кинемо лихо до землі»?

– Ні, слід казати: «Вдаримо лихом об землю», – виправив його Кульчицький.

Серб насипав йому тютюну, вони смачно закурили.

– Ти, пане Кульчицький, щось не дуже добре виглядаєш, – спробував по-своєму підбадьорити товариша Михайлович.

– Харчі закінчуються. Люди вже починають ловити котів, мишей та собак, – відповів Юрій.

– Чую, чую. Гадав, що то турки знову почали обстріл, а то так гуде твоє голодне черевко. Кульчицький продовжував говорити, ніби не чуючи розрад товариша:

– А ще червінка по людях розходить. Я бачив, як сьогодні вивезли кілька возів із трупами, а заражених уже скільки.

Серб укотре видихнув дим з легенів, поглянув на Юрія, блиснувши своїми темними, як балканська ніч, очима. Тоді витяг з кишені сухаря й віддав Юрію.

– Пані Марія не повинна голодувати. Від червінки тобі нічим не зараджу, а от харчів добути зможемо. Тут недалеко, за муром, стоять вози турецькі. Треба прокрастися й набрати борошна.

– Можна. Тільки це не допоможе, – відповів Кульчицький. – Не зможу їсти, бачачи, що діти голодують. – Він кинув головою у бік сухоребрих малих, що остаточно вже повилазили зі своїх схованок та обережно розглядали попелище. Навіть не вкусивши сухаря, він віддав його одному малюку. – До того ж люди готові здатися туркам. Я відчуваю це.

Михайлович знову пихнув димом:

– Кажи, брате, що надумав. Бачу я, крутиться якась шалена думка у твоїй козацькій голові.

– Крутиться, і то вже кілька днів. Треба прориватися до союзників, дати їм знак із міста, закликати на поміч.

– Та вже ходили. Он де стирчать на тиках голови цих ходаків.

Кульчицький нахмурився:

– Моя, брате, козацька голова нехай поки що стирчить на ший. Я не збираюся крастися, а перевдягнуся за турка й відкрито піду через табір. Підеш зі мною?

Михайлович поглянув на нього:

– Всі козаки такі божевільні, чи тільки ти один?

– Є на Січі хлопці іще крутіше зварені. Колись тебе відведу туди, сам подивишся. То ти зі мною, чи як?

– А що, піду. Як кажуть козаки: «Два рази не помреш».

– Та ні, брате, слід говорити: «Двічі не вмирати»! Так справжні козаки говорять. А тепер іди та знайди нашого пана Амбросія, нехай заведе нас до Штаргемберга. Я ж піду поки до Марії.

Розділ III. Серпень 1683 року

– У першу чергу я хочу, аби ви особисто заопікувалися моєю дружиною. Вона при надії, тому за нею потрібен догляд. Прошу, аби ви гарантували її безпеку.

Пан Юрій стояв перед графом Штаргембергом і висував свої умови.

– Якщо треба, то вона буде жити у моєму домі, їй тут буде безпечно і затишно, запевняю пана. Ще чого хочете, гер Кульчицький?

– Більше нічого. Що для мене у світі найголовніше – я сказав.

Граф був мужнім старим солдатом. Слово графа було твердішим за камінь, а норов суворішим навіть за його блакитні німецькі очі.

– Похвально. Добре, що є між нами такі люди: отже, справа наша не така вже й кепська. Обіцяю вам, що в будь-якому разі місто про вас ніколи не забуде.

– Для мене буде великою честю прислужитися Відню. А тепер прошу відпустити: якраз збираються хмари, згущаються сутінки. На зливу. У тих сутінках ми зможемо пробратися в турецький табір, а вже далі, як Господь нам допоможе, дамо собі раду. – Кульчицький мав уже свій план.

– Мусите бути пильними: важливі листи понесете. Недобре буде, якщо попадуть у руки туркам.

Цього разу відповів серб:

– Козаки кажуть: «Темна ніч – це друга козацька матір», вона нас заховає.

Штаргемберг ще раз, оцінюючи, поглянув на Кульчицького і Михайловича й подумав собі, що ці двоє знають, що роблять. Він махнув рукою, показуючи на задалегідь приготований турецький одяг.

– Це шати турецького купця та його слуги. Хто ким буде – обирайте самі. У ковнірі зашиті листи до цісаря та Карла Лотаринзького. Та більше, ніж оцим листам, вони повірять вашому слову. Просіть їх, благайте, погрожайте, хоч на голову станьте, але змусьте їх вдарити на турків. Кажіть, що столиця цісарська вже довго не втримається.

Він це повторював уже не раз. Два Юрії і так зрозуміли свою місію, знали, що мають казати, коли стануть перед цісарські очі.

– Авжеж, знаємо, що говорити. Найперше, ми їх будемо батькувати. Щойно зайдемо у цісарське шатро, відразу батьком і накриємо. А потім і цісарську матір згадати треба. Тоді вони, може, й підуть на поміч Відню, а не будуть телитися. Без батька і матері їхньої тут ніяк.

На щастя, ті слова Михайлович сказав, коли вони вже вийшли із графських покоїв: від гарячого балканця можна було сподіватися всього.

– Припни язика, все-таки про вінценосних осіб говориш. І перестань перекручувати козацькі приповідки.

– А я більше не перекручую.

– Ні, перекручуєш. Ти казав біля графа, що ніч – це друга козацька матір. А слід говорити просто: «Ніч – козацька мати». Я буду купцем, а ти – слугою.

– Чого це я – слугою?

– Бо мені більше пасує бути купцем, і по-турецьки я балакаю краще. Тому мовчи і вдягайся за слугу, брате мій, козаچه сербський.

Графські ад'ютанти із подивом дивилися на двох «козаків», не розуміючи, чи вони справді лаються, чи так собі жартують. Ці ад'ютанти провели їх аж до брами при Шоттентораж.

– Ну, з Богом, – два Юрії перехрестилися й пішли крізь ледь прочинену браму в чорну ніч. Їх іще провели поглядом, аж доки дві постаті не зникли в темряві. Тоді ад'ютанти веліли вартовим зачинити браму щільно, особисто перевірили всі засови...

Тим часом хмари вже так густо затулили небо, що воно стало набагато важче й нависло над самою землею. Повний місяць, як не намагався вирватися з-під пухової ковдри хмар, не міг ніяк. Зірки також погасли.

Двоє розвідників припинили і почали розглядатися. Потрібен був якийсь час, аби очі звикли до такої густої темряви.

– Темно, хоч в око стрель, – сказав Михайлович чергову свою козацьку приповідку. – Тепер я правильно сказав?

– Правильно. Дивися: он там горбок Шотенгігель. Біля нього постійно крутиться турецька сторожа. Треба їй тихо оминати і пролізти до Верінгерштрассе. Там уже турецький табір, – сказав Кульчицький. – По нічному таборі блукати небезпечно: турки можуть щось запідозрити. Дочекаємося там світанку й підемо тоді далі.

– Добре. Іди, пане Юрію, вперед, а я – за тобою.

Раптом десь удалині почало гуркотіти в небі, ніби стрельнула якась небесна гармата. Два відчайдухи крадькома, пригнувшись ледь не до самої землі, почали скрадатися до горбка. Часом, почувши хоч найменший звук, вони падали на землю, прислухалися, розглядалися. Густа темінь їм служила добру службу.

Тим часом блискавки стріляли все ближче, грім гуркотів усе загрозливіше. Двом друзям доводилося все частіше прихилитися до землі, аби турецькі вартіві не побачили їх при світлі, що розкидувала навсбіч блискавиця. Ближче до горбка, аби не ризикувати, вони припали до землі й полізли, ніби два вужі.

Здійнявся вітер. Дмухав сильно, ніби хотів збити з ніг або хоч здерти шапку з голови. Блискавка знову, наче турецький ятаган, розсікла небо, заgrimіло, ринув дощ. Він лив так рясно, що грубі краплі заливали очі, вода ніби стіною стояла перед подорожніми. Витоптані за час облоги луки перетворилися на болото, трава стала слизькою; вогні враз згасли в турецькому таборі.

Кульчицький був упевнений, що вартіві турки поховалися від такої страшної зливи. Юрій тільки просив Бога, аби зараз не напоротися просто на них – за кілька кроків перед собою уже нічого не було видно. Вони повзли, повзли і повзли, пригнувшись до землі та марно розглядаючись. Тут Михайлович торкнувся Юрієвого плеча.

– Стій, пане козаچه, здається, ми вже в таборі. Поглянь: це ж вершки наметів стоять зовсім поруч.

Кульчицький примружив очі, напружив зір, як тільки міг.

– Справді, ми вже у таборі. Треба знайти якесь захисне місце і сховатися від бурі.

Михайлович побачив віз. Вони полізли туди, заховалися під тим возом і припинили.

Село Кульчиці, Галичина, Україна. Рік 1658-й

Це було більше як двадцять літ до того. Тоді Юрій був іще молодим парубком і навіть уявити собі не міг, як доля-жартівниця покидає ним по світах. Навіть у молодецьких снах до нього не приходили ні теплий Істанбул, ні суворий Відень, ані гордий Белград. Хоча десь у своїй душі Юрій розумів, що у батьківській хаті йому не всидіти, що він народився на цей світ не для того, аби обробляти батьківські лани і доглядати худобу та коней. Широкий світ завжди манив його набагато більше, ніж будні дні збіднілого українського шляхтича...

Стояла сніжна зима, тиснув мороз і, на щастя, притих вітер – не так мерзлося. За час мандрівки задубів у ноги від незручного сидіння в саних, і той холод розлазився по всьому тілу. Не помагав навіть новий кожух. Старший шляхтич, котрий став супутником Юрія у цій дорозі, безперервно цмокав на коні, легко хлискав їх батою, підганяючи. Не дивно, що так поспішав: сьогодні кожному хотілося заскочити з морозу в теплу хату і виглядати першу зірку, що зійде на небі: наближався Святвечір.

Юрко повертався зі Львова додому, думаючи, що назавжди. Скільки ж то років він вчився у тому Львові?! І добре вчився! Так добре, що його тут же взяли на службу: Кульчицький пропрацював успішно у різних міських урядах, йому пророкували добру кар'єру, але молодий пан Юрій не захотів, не зміг. Шкода й говорити.

На щастя, у Львові зустрів знайомого шляхтича Бандрівського із сусіднього Городища, і той згодився відвезти його до Кульчиць.

– Вйо, вйо, соколики! – все гукав до своїх мишастих коників погонич, і «соколики» весело бігли втоптанним снігом битого шляху.

Бандрівський усе зирив навсібіч, аби не зустріти по дорозі сіроманців. Шляхтич був кремезний, суворий. Увесь їхній рід славився як добрі господарі та відважні воїни, люди побожні та високовчені.

– Як там ваша кузня? – запитав дорогою Кульчицький.

– Та... Майже не заглядаю.

– Що, повішали молота і кліщі на гвіздок?

– Молот повішав, а кліщі... Розумієш, до мене зараз більше звертаються не так з реманентом та підковами, а більше з хворими зубами.

– Ого... Що лікуєте?

– Можу й полікувати... Травами... Та коли геть погано, то беру свої ковальські кліщі, раз – і нема зуба.

Юрія мимоволі струсило – і не тільки від холоду. Хоча шляхтичу й не личить боятися, але згадка про хворі зуби нагнала на Юрія неприємні відчуття.

– А ти додому надовго, чи як? – запитав Бандрівський.

Юрко і сам не знав, що зараз відповісти.

– Дасть Бог – побачимо.

– Приїздіть із батьком до нас на свята – ми з Марією будемо раді вас вітати. Ти пам'ятаєш мою Марію?

Юрій відразу здогадався, до чого ця розмова: коли вони ще були дітьми, батьки вже намагалися домовитися між собою про майбутній шлюб: земля до землі, поле до поля...

– Коли я їхав до Львова, вона ще була малою...

– Ого. Виросла. Відколи її мати померла, всю роботу на себе взяла. Вогонь, а не дівка! Побачиш...

Від самого Львова уздовж дороги тягнувся ліс. Коли ж проїхали Рудки, то він ніби став ще густішим, загрозливо настунав з обох боків на шлях. Подеколи складалося таке враження,

ніби от-от дерева вийдуть на дорогу і повністю перекриють шлях подорожнім, оточать їх з усіх боків. Гучний хід коників, вйокання шляхтича, шуркотіння саней голосною луною відбивалося поміж лісових дерев, і його далеко було чути у морозному повітрі.

Земля Самбірська була давня, княжа. Споконвіку тут жили русини: відвойовували від лісу свої лани, сіяли хліб, пасли худобу. Вони ловили рибу у повноводому Дністрі, плели із червоної лози «самбірки» кошики, коші, полукішки, будували церкви. А ще вони боронили свою Вітчизну. Не один ківш лиха довелося випити цим людям: то татари поपालять села, то холера покосить, то Дністер вийде з берегів та позатоплює людські хати й урожай. Тільки вперті бойки знов і знов бралися до роботи, відбудовували вкотре своє життя на цій Богом даній землі. І цю землю пан Юрій відчував, дихав нею і ніколи цього запаху забути не зможе, куди б не закинула його доля.

У своїй задумі Юрій незчужся, як опинився у Кульчицях. Шляхтич хотів підвезти до самої хати, однак Юрій відмовився – далі сам: не смів більше затримувати чоловіка на Свят-вечір.

– Дякую, пане Михайле, чим можу віддячити?

– Образити мене хочеш, пане Юрку? Нічого від тебе не візьму. Вітай батька, нехай на післязавтра готує сани та добре всипе коням вівса.

– А що буде?

– Як що – до Самбора шляхта їде! – Бандрівський знову вйокнув на коней і вже темною дорогою потрюхикав у бік Городища.

Юрій провів його очима, а тоді рушив дорогою вгору, намагаючись іти швидким кроком: треба було розрухати затерплі ноги, розігнати по них кров. Пройшовши кілька кроків, він побачив рідну церкву мучеників Флора і Лавра. Вона була огорожена валом – не один татарський набіг пересиділи тут кульчичани, захищаючи від хижих кочовиків своє життя та свою святиню. Старші люди говорили, що сам Сагайдачний одного разу, повертаючись на Січ із Варшави, звернув у рідне село і разом зі своїми козаками та місцевою шляхтою насипали нові вали навколо церковці. Також він пригадав, як його вперше сюди привела мати.

Тепер у церкві не правиться: опечатана. Пролилася у ній кров місцевого панотця Кульчицького – Ручки, який захищав святиню від нападу латинян. Самбірські поляки за підтримки гусарського полку вирішили перевести церкву в уніатство. Тільки от кульчичани завжди міцно трималися своєї віри батьківської і не заважали віддавати уніатам свого храму. У запалі сутички один гусар зарубав священика просто перед престолом, однак і це не допомогло – Кульчиці латинянам не скорилися. Навпаки, своїми силами в селі збудували ще дві православні церкви, показуючи свою відданість благочестивій вірі та старим українським традиціям.

Юрій скинув шапку, перехрестився й уклонився старій церкві. Обов'язково ще настане той день, коли віряни зійдуться до неї на святу літургію.

Юрій підійшов до джерела, що било біля церкви, напився із нього цілющої води, обмив лице.

Минувши церкву і цвинтар, він рушив далі. Ця частина села звалася Кульчиці – Русти-кальні, або Королівське. Тут жили хлопи. Шляхта мешкала вище, на Горському та на середині, на майдані села, або, як ще казали, на Пляцу.

Вулицею Юрій вийшов на Пляц, поминувши церкву Воздвиження Чесного Хреста, а тут уже побачив рідну хату.

Розділ IV

На Святвечірньому небі зійшла вже не одна зірка. Висипалися вони цілими плеядами: посміхалися людям, вінчуючи радістю та веселістю. У хаті вже, напевно, вечеряють. Он через віконце видно вогник свічки на столі.

Рипаючи по снігу чобітьми, Юрій ішов до дверей. Якраз переступив перелаз, а вони раптом відчинилися і з них вийшла мати.

– Юрцю, синочку, ти приїхав! – сплеснула вона руками і кинулася до сина в обійми.

За всі ті роки в хаті нічого не змінилося, навіть та сама підкова була прибита до порога. Сіни, завішані різним маминим приладдям: терлиці, прялки, мотовила... У кутку стояли жорна і ступа. Юрій мимоволі задивився, стоячи на порозі: ніби ніколи й не покидав рідної хати.

– Ну, що ж ти став, сину, заходь до хати. Заходь!

Двері ліворуч вели в комору. Там, крім батькових інструментів, тримали зерно в плетінках, а ще у трьох куфрах лежало полотно сестрам на придане. Юрій повернув праворуч і, відчинивши двері, зайшов до світлиці.

Тут світився каганець, освітлюючи хату. Батько та швагри сиділи під головною стіною, що була вся обвішана іконами. Молодші брати розмістилися на бамбетлі. Сестри поралися біля печі, носили із мисника тарелі й полумиски.

– Христос рождається, – тихо привітався Юрій.

Усі раптом застигли, дивлячись на дивного гостя. За якусь мить батько видихнув:

– Сину?!

– Юрку! – зірвалися із бамбетля брати.

– Юрчику! – кинулися в обійми сестри.

Родина саме збиралася за святвечірнім столом, так що Юрко нагодився саме вчасно. Його зустріли радісно, як найдорожчого гостя. Брати й сестри обіймали, цілували, зняли шапку, кожух, запросили до столу. Далі привітався із татом, потиснув його завжди теплу, широку долоню, обійнялися.

– Добре, сину, що приїхав. Мама цілий день тебе виглядала, ніби чула. Ух, як змужнів, добрий шляхтич! Козак! Тепер ми уже всі зібралися, тож сідаймо до столу, дорога родино.

Батько вніс до хати околїт житньої соломи – «бабу», а з вівса в'язаний сніп – «діда», «дідуха». А ще невеликий оберемок сіна – «сінце». Сказав:

– Помагай, Біг, на щасті, на здоров'ї на той Святий вечір.

– Бодай здоров, бодай здоров, бодай здоров, – відповіла мама.

«Бабу» розстелили на долівці – діти почали лазити по ній і шукати горіхи, які поховав там їхній дід. При цьому вони мукали, кокали, іржали та відтворювали по-смішному, по-дитячому інші звуки домашньої живності, аби в цьому році добре велося господарство.

Зазвичай Шелестовичі, як і інші шляхтичі, споживали їжу на «стільці». Однак сьогодні, при святі, святковим вишитим обрусом застелили скриню, поклавши під обрус сіно. «Діда» розмістили у правому куті. Мати разом із сестрами наклала на скриню-стіл дванадцять святвечірніх страв. Були тут кутя, голубці, пироги, гриби, часник, риба, капуста, пампухи; олія до всіх страв була з льону або конопель. Пили узвар.

Почали з молитви, яку голосно промовляв господар. Далі батько сказав:

– Дорога родино! Вітаю вас із тими святами, із тим Різдвом, аби ми їх провели у щастю, здоров'ю, дочекали до других свят. Христос рождається!

– Славімо Христа! – відповіли йому дружно.

Не встиг Юрій і зігрітися добре хатнім теплом, як знадвору почувалася коляда, – усі Шелестовичі потягнулися до батькової хати. Родина була велика, так що ледве вмістилася всере-

дині. Відколи помер дід, батько лишився найстаршим із Кульчицьких-Шелестовичів, так що всі збиралися на Святу вечерю у їхній хаті. Родина мусить бути дружною, бо де міцна родина, де пам'ятають свої звичаї і традиції – там і сильна держава. І ніколи, жодного року святвечірня традиція не могла бути порушена, ніхто не наважився роз'єднати родинного ланцюга.

Вони разом вечеряли та колядували. Серце Юркове раділо, що він сидів зараз поміж усіх цих людей, що на Святу вечерю дорога завершила його до рідної хати. Нарешті тато підкрутив вус і мовив те, чого так довго чекали дівчата:

– Та йдіть уже, слухайте свого пса.

Сестри пирснули сміхом і поспішили надвір, аби послухати, звідки загавкає собака: з того боку їм і судженого свого чекати...

Із-за святвечірнього стола родина встала, аби просто піти до церкви на Різдвяну відправу. Юрій був змучений з дороги, однак до церкви на Різдвяну службу не піти не міг: усі разом пішли до нової церкви, по дорозі колядуючи. Їх підтримали інші родини, і незабаром звістка про народження Божого дитяти рознеслася не тільки по Кульчицях, а й навколишніми полями та лісом, полинула аж до зірок.

Повернувшись із церкви, Юрію вдалося залізти у запічок і трохи поспати, відпочити. Коли прокинувся, у хаті був тільки батько – молодші брати й сестри розбіглися по селі колядувати, а старші допомагали матері по господарству. Батько обійшов коней, яких завжди годував і чистив особисто, й тепер сидів на лаві. Юрко сів біля нього.

– Добре, бігме добре, сину, що ти приїхав. Побудеш у рідній хаті, віддихнеш кілька днів.

– Мені, тату, до Львова повертатися більше нема чого. Я пішов зі служби.

Батько здивувався, однак у його очах було більше тривоги, ніж розчарування. Розпитувати сина не поспішав. Чекав, доки Юрій сам розкаже.

– Із кожним роком до Львова сунеться все більше й більше латинян. Окатоличене вже місто повністю, руському шляхтичу нема вже місця ні в уряді, ні в лаві.

– Давно вже так повелося, – відповів батько.

– Давно. Та я завше вірив, що своїм розумом, спритом, словом зможу прислужитися Ойчизні та вірі. І не раз би ще прислужився...

– Що ж сталося? – запитав батько, побачивши у Юркових очах душевну муку.

– Тату, я міг стати великою людиною у ратуші, тільки мені треба було відректися від своєї віри, а прийняти латинство. Я не зміг, відмовився навідріз.

Батько гримнув кулаком по столі:

– І добре зробив, як справжній шляхтич! Рід наш споконвіку за віру тримався більше, ніж за своє життя. Ляхи навмисно хочуть вирвати з корінням із Богом даної землі віру нашу благочестиву. Заманюють у свої лабеті, обіцяючи високі крісла, посади, славу й багатство. А найгірше, що є багато таких відступників, які повірили ляхам і зреклися своєї віри, забули мову, наплювали на Україну і допомагають панам обдирати власний народ. Бог би їх скарав!

Ця батькова мова розважила Юрія. Тут ще й мати прийшла до хати із відром молока. Вона чула останні слова, підійшла до сина, поцілувала у чоло.

– Не журися, синочку.

– Так, нема чого журитися. Ті дрова, що я зладував на хату Дмитрові, віддам тобі. Дмитро молодший, нехай почекає. Оженимо тебе: тут є багато ладних шляхтянок, ґрунт вділимо, – вів далі батько.

Юрій опустив очі:

– Не хочу бути для вас тягарем. Того ґрунту, що маєте, тату, на нас усіх не вистачить. Надумав я собі, що на Січ піду, як колись наш Конашевич.

Ця новина ніби прибила батька й матір. Вони переглянулися. Мати хотіла щось сказати, та не могла, зате батько заговорив твердо:

– На Січ – не пущу. Це вже не та Січ, що була колись, за Конашевича.

– Там панує рівність і братерство: ніхто й ніколи не зможе скасувати святого запорозького звичаю... Ви ж самі, тату, казали...

Батько підняв руку, даючи Юркові знак замовкнути.

– Думаєш, синку, сидимо ми тут, в Кульчицях, і нічого не бачимо й не чуємо? Раніше запорожці билися з ордою і ляхами за свободу своєї землі. Наш родич, Петро Конашевич-Сагайдачний, Європу врятував від турецької навали. А зараз що? Замість того, щоби з гетьманами українськими разом на ворога стати, зрадливі запорожці підіймають бунти по Україні! Хіба ж це лицарі? Ні, на Січ не пущу...

Юрій сумно посміхнувся:

– Але ж там воля, тату. Нема пана, нема хлопа – всі рівні братчики! Можливо, там і бракує мудрого й виваженого слова...

– Березової каші – от чого їм бракує! – грубо перебив батько. – Спаскудилися вони! Злакомились на подарунки царя московського, за своє дбають у той час, коли за державу постояти треба! Ех, шкода, що наш Сагайдачний не спалив тої Москви, коли була така нагода, – може б, біда від нас відвернулася!

На хвилину запала мовчанка, котру ніхто не смів порушити. Врешті, знову заговорив батько:

– Твоя голова і твій хист тут у пригоді стануть. Ти зможеш стати провідником тутешньої шляхти, об'єднати усіх. Поляки дуже на нас тиснуть. Он хоч би Радловичі взяти. Недавно холера викосила половину села, то на місце померлих русинів пани нагнали із Польщі мазурів, заселили ними пів-Радлович. Про Самбір я і не кажу. Українцєві заборонено хату собі купити чи поставити у місті, хіба що за мурами. У місті ж самі ляхи, шваби та жида. Вони і в уряді, вони і в лаві, їм і пільги всі. А нашого русина то й податками обклали, і на панщину.

Батькові слова справили враження. Юрій запитав:

– А тут як?

– Скоріше мені волосся на долоні виросте, ніж я чи хтось із мого роду піде на панщину. Маю привілей, грамоту королівську на свою землю, і герб маю старий, що передається від батька до сина уже сотні років!

Батько повернувся до скрині, відчинив віко і вийняв звідти «макогона» – ту саму дерев'яну колбу, котру показував Юрію ще у дитинстві. Батько вийняв корок, розмотав шовк, обережно взяв грамоту в руки.

– От де наші права шляхетські. Через цю грамоту, через цю колбу і дражнять нас «макогонами». Ця грамота королівська дає нам привілеї і обов'язки. Одного разу пани польські хотіли обдурити нас і примусити робити на них панщину. То ми разом зі шляхтою гординською половили тих комісарів у лісі Кочубінці і били їх по плечах і куди попало отими макогонами. Так ми їм нагадали про своє право, і вони надовго запам'ятали нашу науку.

Тут батько трохи заспокоївся, видихнув і продовжив уже спокійніше:

– Так що тепер хтось один із села має йти до війська, а ще кожен шляхтич має зарізати курку для короля. Так ми й ріжемо курей кожен рік на зимового Миколая, тільки ніхто із королівської родини за тими курми не приходить.

При цих словах батько лукаво посміхнувся і підкрутив вуса.

Юрій обережно розгорнув грамоту. На ній було дві печатки: одна королівська, друга – герб роду їхнього прадавнього Драго-Сасів: стріла на щиті, повернена вістрям догори. А під стрілою старий місяць, спиною обернений донизу, а кінцями догори. На кожному із цих заго-стрених країв стриміло по одній зорі.

– Завжди пам'ятай, сину, хто ти і з якого роду. Шляхтич понад своє життя має берегти віру православну, благочестиву, захищати слабих та немічних, боронити державу, народ, землю рідну від усякого ворога, – говорив далі батько, і ті слова западали парубкові глибоко в душу. – Сьогодні ввечері збираються усі кульчицькі шляхтичі: і Дашиничі, і Шелестовичі, і Жигайли, і Костики, і Поливки, і Смужі, і Цмайли й Попелі та всі інші. Підемо з колядою до Городища, до Білини, Сільця, Гордині, Озимини – зі всіх сіл зберемо шляхту й потягнемо до Самбора, так щоби прибути вчасно на святкову літургію. Церква Самбірська освячена на Різдво Пресвятої Богородиці, а завтра Собор Матінки Божої. Тож і пасує всім православним християнам прибути до церкви та вшанувати її. Хай подивляться католики, що жива іще руська кістка, що б'ється шляхетське серце. У тому поході й представлю тебе місцевій шляхті, а там і на соймик візьму, що буде навесні у Судовій Вишні.

На мить запала мовчанка, батько собі щось обдумував, мати й сестри, що забігли до хати, почали накривати стіл – прийшла обідня пора.

– Ех, пам'ятаю, як ми збиралися отак, коли військо Хмельницького прийшло до Самбора, і полковник Капуста обложив там щільно ляхів та жидів. Скільки ж то наших пішло за козаками добувати волю для України. Потім вдруге прийшли козаки, тільки вже з москалями, а не з татарами. Тікало військо польське з міста, забігли пани в Радловичі, а звідти до Кульчиць хотіли, аби пересидіти в лісі та гайнути до Перемишля. Добре ж ми їх прали отам, просто на межі Радлович та Кульчиць, разом з козаками. Сам Іван Богун тиснув мені руку. Шкода, що не вдалося Хмелю визволити всю Україну від Сяну до Дону, всі землі, де сягає віра православна й мова українська. Жили б зараз у своїй державі...

На столі вже стояла кутя, свіжий хліб, голубці, лоскотала приємно ніздрі шинка, ковбаса. Юрко запитав:

– А ляхи не мстилися нам за те, що Хмельницького підтримали?

– Хотіли. Тільки ми королю знов у пригоді стали. За два роки після Хмельницького до Самбора підступив семигородський Ракочій зі своїми мадярами. Були б узяли місто, бо щільно його оточили. Та місцевий люд, шляхта православна, дали їм таку відсіч, що князь мусив узяти з міста окуп і вступитися.

– Ракочій і шведи були тоді співниками Хмельницького, – нагадав Юрко.

– Так, були. Тільки козаки Хмеля не хотіли воювати більше з ляхами. Цар московський замирився з королем, козаки відступили до Дніпра, а ми тут лишилися...

Тим часом хата знову була повна: посходилися всі. Знадвору чулася коляда: мелодія була схожа на пісню до святого Миколая, тільки слова були трохи інші.

Як пішов до стрика до хати,
там почав я колядувати.
Стрик стріянку напуває,
а на ме-е-не не зважає,
не зважає.

Юрко спочатку не повірив власним вухам, прислухався. Дитячі голоси виводили далі:

У п'єцу пироги кипіли,
в комині ковбаси висіли,
як почав я підступати
і по одній витягати
до торби.

Він вийшов з хати. Малі, побачивши його, раптом повтікали з-під вікна, лишився тільки один, років десяти. Мав на голові шапку, що зсувалася йому на очі, та козушину.

– Ти чий? – запитав строго Юрій.

– Дашинич я.

– А що таке за коляду ви співали? Не встидно? Будете бачити, курві сини, батькові скажу.

– Ну й кажіть. Ми тут колядуємо раз, другий, а ви сидите в хаті і не чуєте. То ми вам і заспівали, щоб знали, як шанувати колядників.

Схоже, цей молодий шляхтич вмів за себе постояти.

– Коли так, то зараз прийду.

Юрій надавав йому солодких рогаликів з медом та горіхом, медівників, пиріжків з яблуками.

– Ковбаси ще дайте, – нахабності молодому Дашиничу не позичати. Юрій посміхнувся, але виконав волю молодого колядника.

Він кілька хвилин спостерігав, як малий у важких чоботах побрів снігом, закинувши торбину за плечі. Кульчицький посміхнувся, згадавши себе, свої дитячі літа. Він пішов на подвір'я, почав розглядатися. Не змінилося нічого. Як завжди, тут був лад, чистота, видно, що всюди заглядало око дбайливого господаря, всього торкалася його тепла рука. Дітей своїх батько також привчив до роботи: помагають, пильнують. І тільки він, Юрко, відбився від господарства, від роботи, від землі. Ще пух під носом не почорнів, як він подався до Львова на науку... Чи дасть собі зараз раду тут, у селі, чи прокинеться у ньому те, напівзабуте? Побачимо. Він же український шляхтич, а не польський чи французький. Ті не люблять землю, ганьбою вважають працювати на ній. Ми ж інші: ми свою земельку любимо, з великою пошаною обробляємо та збираємо врожаї. Земля віддячує нам за нашу працю й любов.

Вечір настав швидко. Шляхта збиралася біля церкви. Кожен одягався у найдорожчий одяг, шляхтичі до боків чіпляли шаблі. Старші чоловіки, жінки й навіть діти всідалися на вистелених сіном санях. Молоді шляхтичі басували на конях. Коли всі зібралися, дружно скинули шапки й перехрестилися до церкви. Рушили. Попереду їхали молоді вершники на конях і освітлювали дорогу смолоскипами. По дорозі вдарили музики і понад засніженим полем знову почулася коляда, яка у ці дні над Кульчицями не замовкала.

Отак з колядою шляхта вїхала у Городище, далі пішла на Дубляни й інші села по черзі. До Кульчицьких приєднувалися шляхтичі Городиські, Дублянські, Гординські, Білинські, Сілецькі, процесія дедалі більше розросталася, а до неї приєднувалася все нова і нова шляхта. Зробивши таке коло, шляхта у Кружиках перейшла замерзлий Дністер, а тоді через Калинів та Бабину доїхали до Самбора.

Розділ V

У передмісті шляхту зустріли урочисто: жили тут прості русини-ремісники. Обмінявшись вітаннями, усі гуртом пішли поклонитися найстаршій церкві Святого Филипа, а вже після цього гуртом рушили до Самбора. Саме настав світанок – і всі брами у місті широко відчинилися. До міста хлинув люд з передміських вулиць: Горішньої, Заміської, Середньої, Завидівки, Долішньої, Поводової. Також підтяглися люди і з навколишніх сіл.

Церква стояла на горбочку, неподалік від костелу та ратуші. Польські пани ніколи б не дали дозволу на будівництво православної церкви, якби біда їх не притиснула. Це сталося більш як сто років тому. Тоді татари нападали й немилосердно нищили навколишні землі. За три роки на Самбір було вчинено більше двадцяти нападів, тож міський уряд вирішив побудувати навколо міста мури. Королівські урядовці не давали ради: мури ніяк не могли викінчити. У цей час православним єпископом Перемишльським та Самбірським був Антоній Радилівський, родом із сусідніх Радлович. Він постійно клопотав за церкву для самбір'ян у місті, аби побудувати справді величний храм і не боятися, що у незахищеному передмісті його сплять татари. Радилівський таки добився дозволу у короля Сигізмунда Августа за посередництвом королеви Бони, а за це королева наказала русинам-українцям побудувати третину мурів. Вони працювали не покладаючи рук, і невдовзі старе княже місто мало і високі надійні мури, й православну церкву. Мури ті, що ставили своїм коштом русини, тягнулися вздовж Королівського ставу, від Руської башти і Владичої брами аж до монастиря бернардинів.

Латиняни чинили дуже великий спротив будові цієї церкви, однак нічого зробити не могли – Радилівський мав на руках королівський привілей. Він освятив її у 1558 році. За своє життя цей єпископ заслужив дуже велику повагу не тільки простих людей, але й самого короля. Сигізмунд Август надав йому почесне звання прелата.

Юрій знав історію цього славного єпископа і гордився тим, що мав такого земляка. Зараз він стояв перед церквою, знявши шапку, – хрестився.

– Зброю лишаємо ззовні, – нагадав батько, збираючи шаблі та кинджали. Це була не просто зброя, а шляхетський гонор: рукояті майстерно виковані, прикрашені дорогоцінним камінням. Уже тихіше добавив: – Будьте пильними: казали передміщуки, що бачили тут Коналінського. Аби гевалту не вийшло.

Юрій не зрозумів:

– А то хто?

– Коналінський? Пан один, власник Вугерець. Тяжба із ним судова в нас за ті землі, що за гумном.

– Ого. А що Вугерці мають до нашого гумна? – не зрозумів Юрій.

– Мають. Латиняни спільно тиснуть, хочуть нам дих перекрити, тільки ради ніяк не можуть дати. Добре, йдемо до церкви, бо скоро місця не буде, щоби стати...

Лише невелика частина бажаючих змогла тоді вміститися у церкві. Більшість людей просто залишилися на подвір'ї – така сила народу зібралася тут. Юркові та іншим кульчичанам вдалося пробитися всередину, вони стали так, аби їм було усе добре видно.

На морозному повітрі лунко вдарили церковні дзвони – Благовіст.

Із Царських врат вийшов старенький священик, одягнений у ризи срібного кольору. Почалася утрєня, а за нею мала відбутися божественна літургія. Людей ставало дедалі більше й більше, однак ніхто не нарікав, православні тулилися одне до одного, аби почути священика та церковний хор. Церква наповнилася гарним настроєм, тихою радістю й веселістю.

Давно Юрко уже тут не був, але, щойно опинившись у церкві, відразу згадав чудово розписаний іконостас. Праворуч від Царських врат був образ Спасителя, а ліворуч – ікона Богоматері. На бокових дверях, дияконських, зображені перші диякони Стефан і Филип. Юрій підвів очі: зверху, з-під самого купола, на нього лагідно дивився Христос Пантократор.

Утренья проминула швидко. Старенький священик звів руки догори, возгласив:

– Слава Тобі, показавшому нам світ!

Хор гучно заспівав велике славослов'я.

– Слава у вишніх Богу...

Кульчицький підспівував хору, дякуючи Богу за денне світло і за дарування духовного Світла, тобто Христа Спасителя, який просвітив людей своїм ученням – світлом істини.

Після святкової літургії народ вийшов на свіже морозне повітря. Мало хто відразу побіг до хати – більшість людей зібралися на площі перед ратушею. Народ весело гудів, віталися одні з одними, чоломкалися. Юрко зустрів тут багато своїх давніх знайомих, приятелів. Святковий настрій витав над людьми, добрий дух Різдва розійшовся площею.

Крім православних, сюди вже почали сходитися й поляки-католики. Вони також заповнили собою площу – почувалася польська мова, вигуки, сміх.

Юрій крокував собі в натовпі, виглядаючи, чи не побачить тут ще кого. Раптом погляд його впав на молодого драгуна, що spacerував разом з гарною дівчиною. Кульчицький почав пригадувати, де міг раніше бачити того парубка – дуже знайоме лице. Навряд чи це був шляхтич. Справді, згадав: та це ж молодий господар із Радлович!

Коли Юрко почав парубкувати, його батьки думали, що вечорами їхній син їздить верхи тільки на шляхетські села. Вони помилялися. Парубоцьке серце тягнулося не туди, де лани й корови, а туди, де карі очі та чорні брови. А радлівські дівчата, хоч і не були шляхтянками, зате гарні, мов чарівниці. А хлопці які! Хто зі шляхтичів мав забагато здоров'я чи кого тиснули зуби – ішов до Радлович. В одній із численних отаких парубоцьких пригод і зустрілися колись Юрій Кульчицький і Миколай Бакалець.

– Здоров, пляцку!

Миколай обернувся від своєї дівчини, глянув на Кульчицького. Враз на його лиці заграла посмішка.

– Здоров, макогоне!

Юрко підійшов до Миколая, простяг йому свою руку, дарма, що Бакалець не був шляхтичем. Миколай зняв шапку зі своєї голови та кинув щосили об землю – завше так робив, коли його переповнювали почуття.

– Радий тебе бачити, пане Юрку, круца-фіца.

Вони потисли один одному руки.

– Десь ти пропав, пане шляхтичу, до нас уже не заходиш у гості? – спитав драгун.

– Не було мене вдома. А ти, Миколаю, бачу даремно часу не гаєш. Гарна ж у тебе дівчина!

– Маринею називається, родом з П'янович. Така ж напівсирота, як і я. Мусить по чужих кутах тулитися, покоївкою у вельможних панів служить. Та нічого, невдовзі я її заберу звідси: я щойно з походу повернувся.

– Якого походу?

– Так відслужив я свою службу королеві і панам – час тепер за своє гніздо подумати.

– І добре!

– А хіба що, ми за Богом каміння кидали? Драгуни ми тепер. Побачиш, пане Юрку, як заживемо, круца-фіца. Хату свою поставлю, коня куплю.

Раптом він заспівав – знав отих співанок своїх безліч, а голос мав просто божественний.

Штири коні маю, ше си штири куплю,
Я сі шляхтичови з дороги не вступлю!

Юрко посміхнувся:

– А ти все співаєш. Молодець.

– А що мені ще робити? – сказав Миколай і знову заспівав:

А я хлопець з-під Самбора,
Тато вмер, а мама хвора —
Гуляю, співаю, як холера!

Юрко засміявся:

– Щастя тобі, Миколаю. Пильнуй свою дівчину: дуже вже гарна твоя Мариня.

– І тобі здоров'я, пане шляхтичу.

Вони саме мали попрощатися, як раптом надійшов гурт польських шляхтичів. Вони грубо відштовхнули Юрія і навіть не збиралися вибачатися – пішли далі. Це була образа.

– Гей, панове, вам треба більше вважати!

Один із поляків обернувся. Інші також зупинилися. Пан зміряв Юрія поглядом, оцінивши статуру та одяг. Зрозумівши, що перед ним шляхтич, легко торкнувся двома пальцями бровової шапки.

– Перепрошую пана.

Тим часом його приятелі стали витріщатися на Мариню.

– Глянь, яка слічна панна.

– Яка ж то панна – проста хлопка. У нашого пана судді покоївкою служить, – заперечив інший. – Наш пан суддя є дуже добрий: відпускає дівчину до церкви кожної неділі.

– То до церкви, а не до бахура! – третій кивнув у бік Миколая, а тоді, вишкірившись, продовжив: – Розказували, що декотрі покоївки крадуть із панського столу котлетки і носять у панчохах своєму бахуру голодному.

Пани заулюлюкали:

– Ану ж бо, дівко, покажи, що у тебе в панчохах: чи не лишилося жиру від котлеток.

Від такого нахабства Миколай почервонів, Юрій поблід, пани ж розреготалися. Кульчицький краєм ока поглянув на Миколая, поплескав по плечі, заспокоюючи.

– Облиш. До ката підеш за напад на шляхту. Дай я сам, – сказав тихо, тоді ступив крок уперед, ставши поміж шляхтичами і своїми друзями.

– Даремно ви, панове, ображаєте невинну дівчину.

– А хто її ображеє? Хіба ж вельможному пану заборонено пожартувати зі свого хлопа чи покоївки? – відповів за всіх той самий, що штовхнув Юрія.

– Шляхтич мусить дбати про свою честь: оберігати і захищати підданих. Не ображати! – стояв на своєму Кульчицький.

Пан поклав руку на свою шаблю, підкрутив вус.

– Я, Ігнатій Коналінський, гербу «Рілля», є шляхтичем з діда-прадіда. Мої права шляхетські – шаблею писані.

Юрій мовчки поглянув на опонента, зазирнув йому у вічі. Ліва рука мимоволі почала намащувати шаблю при боці, однак він раптом згадав, що батько повідбирав у них зброю.

До Коналінського підійшов один з його товаришів, поплескав по плечі, а до Кульчицького мовив:

– Ми б іще побалакали з тобою, пане, але трохи нам спішно.

– І нам вже час, пане Юрію, – раптом сказала ззаду Мариня.

Пани розвернулися й пішли.

– От чого я хочу піти на Січ! – раптом сказав Миколай. Кульчицький зрозумів його з півслова. Мариня теж:

- Обиш його, Микольцю. Не треба. Ті пани – вони всі такі.
- Так би зараз гахнув йому кулаком межі очі! – продовжив свою гнівну тираду Миколай. – Розвелось панів! Шляхта! Де срає пес – там герб виріс!
- Від цих слів Юрій посміхнувся, Мариня охнула.
- Та що ти таке вже мелеш своїм язиком, бодай тебе світ не чув і не видів!
- Миколай поглянув на Юрія.
- Вибач, товаришу, то я не про тебе. Ніколи не змирюся з тим, що хтось є ліпший за мене лиш через те, що має якийсь там папірець. Скажи, пане Юрку, коли Адам орав у полі, а Єва пряла під хатою, хто з них був паном, а хто простим хлопом? Хто їм ті папірці на шляхетство по видавав? Бог?
- Матінко Божа! Миколаю! – намагалася затулити рота коханому Мариня.
- Кульчицький знову посміхнувся:
- Ти знаєш, братику, не ти перший про це говориш. Були вже мужі...
- І що?
- Та нічого: спалили їх живчи на вогнищі...
- А видиш, видиш! – знову озвалася Мариня, а сльози самі потекли з її очей. Відвернулася.
- Миколай підійшов до неї, обійняв:
- Та чого ти. Пан Юрко жартує...
- А я тобі казала, казала... Твій язик тебе ще до біди якоїсь доведе...
- Ну, то що я зроблю, що такий язикатий? От коли б мені на Січ...
- Я також про Січ думаю, – втрутився Юрій.
- Миколай поглянув на нього із зацікавленням.
- Як хочеш, то йди на свою Січ, але тоді за мене забудь, – знову озвалася Мариня.
- Мариню бери з собою, – підказав Кульчицький.
- Ага, думаєте я така дурна, пане Юрку? – відповіла дівчина, витираючи сльози. – На ту Січ жінок не пускають.
- На Січ – так. Але навколо є безмежні землі. До того ж родючі. Там можна осісти.
- І робити сам на себе, а не на проклятого пана! – додав Миколай. – І жоден дідько лабятий тебе псячою кров'ю не обізве!
- Амінь! – закінчив Юрко і подав Миколаєві руку. – Як надумаєш – приходь, побалакаємо.
- Миколай потиснув подану руку, і вони обійнялися ще раз.
- Раптом увагу Юрія привернув якийсь незрозумілий гомін. На міській площі перед ратушею зібралися два великих гурти шляхти, і поміж ними Юрій упізнав своїх. Спочатку важко було розібратися, чи панство веселиться, чи свариться, але слово за словом і молодий Кульчицький-Шелестович зрозумів, що справа пахне сутичкою. Кивнувши на прощання Миколаєві, Юрій поспішив туди і незабаром опинився у самій гущі подій.
- Навпроти кульчицької шляхти стояли польські пани на чолі з тим самим Ігнатієм Коналінським. На площі вже закипіло, як у казані. Шляхта зараз же позбігалася: одні – за кульчичанами, інші – за поляками.
- То ви ідіть преч, немиті! Від вас смердить гноєм, ідіть хліви чистити. Ви ся ристе у землі, як хробаки, то вам нема чого отут крутитися серед вельможного панства! Самбір – наш!
- Заткни писок, пане. Ми за свою землю кров проливали, і за це король дав нам право і шаблі. Тож не смій нас ображати, а то зараз побачиш, чи гострі вони! – гукнув у відповідь ляхам хтось із Гординських.
- Юрко зрозумів, що поляків зібралося більше, тому як дійде до сутички, то перевага буде на їхньому боці.

– Шляхтич ніколи не буде порпатися в землі: на то суть хлопи. То які ви шляхтичі?! Тільки сміх! – кепкували далі поляки.

– Наші роди сиділи на цій землі за сотні літ до того, як ви сюди прилізли – голодрані зайди. І герби наші старші: ще князь Лев, син Данила Галицького, їх нам дав за вірну службу!

Раптом Коналінський підняв руку, аби припинити гамір. Коли трохи стихло, молодий пан показав пальцем на старшого Шелестовича. Гукнув, кинувши виклик:

– Мовите, що Ойчизну боронили? Ви ся приєднали до козаків, до того бидла схизматського, і разом з ними Ойчизну палили, розпинали, оддали її москалям. Такі з вас захисники Ойчизни!

Шелестович мусив відповісти:

– Хмельницький не йшов проти Ойчизни чи проти короля. Козаки били таких, як ви, панів, однак, видно, мало били. Це ви розпинаєте Вітчизну, ви чвари сієте поміж русинами і ляхами, а віру нашу благочестиву повсюди принижуєте. Якби не ваша злість, то козаки із ляхами далі б жили у згоді та мирі, і ми разом, дружно би стали проти турків, татар та Москви. А ви й зараз чвару починаєте – хочете кров християнську пролити.

Гарячі пани знову завелися, всі почали гукати разом, перекрикуючи один одного:

– А чого ви сюди припхалися? Це наше місто.

– Не брешіть, бо земля ця прадавня, руська, а Самбір – княжий город!!!

– До дябла, схизмати, дзяди, не дочекаєтеся ніколи того, пся крев!

– Ах ви ж ляхи, чортові сини, собача віра!

Шляхта почала хапатися за шаблі. Раптом поміж ворогуючими сторонами став священик із хрестом.

– Одумайтесь, брати! Що робите?!

Цей заклик панотця і справді трохи пригасив пристрасті. Притихли і поляки, й русини. Ігнатій Коналінський став навпроти отця, гукнув:

– Ви, схизматики, кинули мені образу і виклик. А ти, бородатий попе, ліпше сховайся і не кричи, бо ми тобі голову відітнемо, як там, у Кульчицях.

Пам'ять про те, як пани зарубали священика просто у кульчицькій церкві, була іще жива, рана ця боліла. До того ж молодий пан Ігнатій вирішив довести свої слова дією: коли священик не відступив, панок витяг свою шаблю і наставив на панотця.

– Тоді вже краще мені відрубай, – наперед вийшов Юрій і заступив собою отця. Тоді тихо додав: – Якщо зможеш.

– Хто ти такий? – скривився Коналінський. – У тебе навіть шаблі нема!

– За мною стоїть моя земля, віра і честь шляхетська, тому можу побороти тебе і без шаблі! Присутні охнули, Коналінський приставив свою шаблю Юркові до шиї.

– З вогнем жартуєш, гевале.

Кульчицький посміхнувся:

– Усі бачили, як ти, пане, погрожуєш мені зброєю. Я маю право захищатися!

– Тільки спробуй сіпнутися – і голова твоя...

Панич не встиг договорити, як раптом Юрій вийшов з-під удару, блискавично вихопив з-за каптана свій «макогін», а тоді завдав короткого, але сильного удару. Поцілів просто у перенісся. Коналінський скрикнув, випустив шаблю і впав на сніг. Поляки зразу ж кинулися до нього, підвели: Ігнатій стогнав, а кров так і цібеніла крізь пальці, забризкуючи одяг і капаючи на сніг.

– Гей, лайдаку, ти вдарив шляхтича...

Юрій добре знав, що особу шляхетського походження не можна бити ані кулаком, ані палицею. Він враз висмикнув корок, витяг з колби грамоти і підняв їх догори.

– Я б ніколи не вдарив уродзого пана патином, бо сам є шляхтичем з діда-прадіда! Але я, захищаючись, ударив у відповідь пана своїми шляхетськими привілеями, що записані

королями ось у тих грамотах! Аби більше ніхто не смів називати мене, шляхтича, гевалом та лайдаком! Коли ж пан Коналінський вважає, що маю борг, то радо з ним зустрінуся: чи в суді, чи у чистому полі! Я – Юрій Кульчицький-Шелестович, гербу «Лис»!

Говорячи останні слова, Юрій побачив, що збоку підходять жовніри із міської варти, аби розборонити шляхту. Коналінський стояв, стогнучи й тримаючись за скривавлене обличчя, – із поламаним носом битися він уже не міг. Декотрі пани повисмикували шаблі, однак у бій не кидалися: чогось чекали. Можливо – наказу.

– Та чого ми чекаємо: рубай схизматів! – крикнув один з них.

– Досить!

Це було сказано не дуже голосно, але всі цей заклик почули і припинили. Наперед вийшов старший пан: високий, сивочолий, з пронизливими блакитними очима. Цими очима він уважно зміряв Юрія, тоді панотця, а далі мовив:

– Боїв більше не буде.

Саме цієї миті всередину натовпу ввійшли жовніри.

– Що тут ся стало? – запитав ротмістр.

– Нічого. Ми вже йдемо, – сухо сказав старший пан.

Ротмістр, упізнавши його, вклонився.

– Пане суддя...

Старший пан продовжив:

– Панство з околиці також може іти собі додому: дуже не хочеться, аби нині, на таке велике свято, пролилася чиясь кров.

Ротмістр оглянувся на старшого Шелестовича.

– Ми проведемо панство до брами...

Кульчичани невдоволено загомоніли, однак батько Юрія притишив цей гул жестом своєї руки, а тоді звернувся до панотця:

– Дякуємо вам, отче. За все дякуємо.

– Ви є справжні християни, жертводавці храму цього, тому двері нашої церкви кожен день відкриті для кожного з вас. Во ім'я Отця і Сина і Духа Святого.

Шелестович перехрестився, поцілував панотця у руку, і кульчичани всі гуртом рушили до своїх саней...

Розділ VI

Міщуки з передмістя запросили кульчичан до себе на гостину, і ті забавилися в Самборі аж до самого вечора. Коли стемніло, шляхта посідала хто на коней, хто на сани, й подалися додому, виїхавши на Львівський шлях.

Під вечір почав сипати дрібненький сніжок. Було прохолодно, подував вітерець, граючись вогнями смолоскипів. Пахло різдвяним морозцем, навкруги – святкова тиша і лише дзвіночки святково дзеленчать на кінській упряжі.

Дорога була важка – снігопад посилювався. Він сипав просто в очі, так що доводилося мружити їх. Їхали тихо, без коляди – помучилися за цілий день, однак всі були задоволені. Посвячували на славу: поколядували, погостилися, а найголовніше – не лишили у свято на самоті самбірську церкву.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.